

ADALETİN GERÇEKLEŞMESİNİ GELİŞTİRİCİ HUKUK USULÜ İLKELERİ

Dr. Mustafa T. YÜCEL (*)

İlk Derece Mahkemeler

Hukuk mahkemelerindeki uygulama, mahkeme türleri itibarıyla dosya incelemesi ve iştirakçi - gözlemci yöntemiyle saptanmalı; iş yükünün türlerine göre dağılımı ile "verimlilik" için koşullar belirlenmeli ve bu sürecin dinamik niteliği göz önünde bulundurulurken tedbirler alınmalıdır. Bu bağlamda, hukuk mahkemelerindeki iş yükünün istatistikî görünümü hakkında, özlü bilgi vermek amacıyla 1991 yılı verileri aşağıdaki tabloda sergilenmiştir.

Mahkeme Türü	Gelen (A)	%	Çıkan (B)	%	Kalan (C)	(B/A) %	M
Asliye Hukuk	721078	42.7	415521	38.6	305557	57.6	276
Asliye Ticaret	43920	2.6	25890	2.4	18030	59.0	233
Sulh Hukuk	532177	31.5	418380	38.9	113797	78.6	110
Kadastro	170240	10.1	66235	6.2	104008	38.9	654
İş	103072	6.1	59470	5.5	43602	57.7	233
İcra Hukuk	117530	7.0	89972	8.4	27558	76.6	101
Genel	1.688.020	100	1.075.468	100	612.552	63.7	215

M : Ortalama yargılama süresi (gün)

1991 yılında karara bağlanan davaların % 75.2 si (809.560) hasımlı davalara ait iken, % 24.8 (265.908)i hasımsız davalara ait bulunmaktadır. Aynı orana yıl içinde gelen davalarda da taniş olunmakta; gelen hasımlı dava % 75 (779.582), hasımsız da-

(*) Adli Sicli ve İstatistik Genel Müdürü.

va ise % 25 (259.417) dir. Veraset, yıl içinde gelen hasımsız dava toplamında % 74 (192.174) oranı ile en yüksek payı oluşturmaktadır.

Verimlilik

Hukuk mahkemelerince verilen kararların türleri itibarıyla dağılımı incelendiğinde, davanın reddi ve kabulü dışındaki karar türlerinin oldukça yüksek oranda olduğu ve yapay dava olarak nitelendirilen bu karar türlerinden bazılarının yargılama hızını yavaşlattığı görülmektedir (1).

Nitekim, 1991 yılında hukuk mahkemelerince verilen kararların oransal dağılımını gösteren aşağıdaki tabloda "diğer" sütununda yer alan kararlardan "davanın açılmamış sayılması"nın % 13.5 (145949) olması hiçte küçünsenmeyecek bir niceliktir.

Mahkeme Türü	Karar Türü				
	Davanın Reddi	Davanın Kabulü	Diğer	D	V
Asliye Hukuk	17.7	62.7	19.6	87	7.1
Asliye Ticaret	25.6	53.7	20.7	93	8.0
Sulh Hukuk	9.2	78.8	12.0	58	7.5
Kadastro	50.0	30.8	19.2	49	3.1
İş	16.6	70.4	13.0	53	4.4
İcra Hukuk	30.2	49.0	20.8	109	14.3
Genel	17.6	66.1	16.3	75	7.1

Diğer : Davanın açılmamış sayılması, birleştirilmesi ve ayrılması ile sulh olma kararı verilen dava sayısı.

D : "Diğer" sütunundaki davaların ön inceleme evresinde bağlanması halinde ortalama yargılama süresinde meydana gelen azalma miktarı (gün).

V : Diğer davaların ön incelemede sonlandırılması sonucu mahkemelerdeki verimlilik artışı (%).

$$\text{Verimlilik} = (\text{Çıkan dava sayısı} / \text{Toplam iş yükü})$$

- (1) Ayrıca Bkz. M. KABALCI "Ceza Adaletinde Verimlilik"
Verimlilik Dergisi 1992/4 ss. 7-14.

Derdestlik süresi

31.12.1992 tarihi itibarıyla, Ankara hukuk mahkemelerinden küme örnekleme yöntemiyle seçilen mahkemelerdeki 4858 derdest dosya hakkındaki veriler derdestlik süresi ile inceleme yapılan mahkemelerdeki ortalama yargılama süresini içeren, türünde orjinal bilgileri içermesi nedeniyle gözler önüne serilmesinde yarar görülmüştür:

Mahkeme Adı	Derdest Dava Sayısı	%	M	M*	A
2. Asliye Hukuk	581	12.0	193	244	76.6
5. Asliye Hukuk	870	17.9	227	283	78.6
9. Asliye Hukuk	590	12.1	212	275	80.2
14. Asliye Hukuk	554	11.4	232	255	81.6
19. Asliye Hukuk	598	12.3	219	209	90.3
23. Asliye Hukuk	583	12.0	325	311	75.6
2. Asliye Ticaret	646	13.3	233	324	76.6
4. İş Mahkemesi	436	9.0	233	195	89.7
Genel	4858	100		231	81.7

M : Ortalama yargılama süresi (gün)

M* : Derdest davaların açılış tarihi ile 31.12.1992 tarihi arasında geçen ortalama süre (gün)

A : Bir yıldan daha az süre bekleyen derdest dava oranı (%)

Kanun Yolu İncelemesi

Yargılama sürecinin kanun yolu evresine bakıldığında 1992 yılı itibarıyla karara bağlanan işlerin % 24.5'inin Yargıtay'a intikal ettiği ve bu durumda iş yükü çokluğunu Yargıtay Hukuk Genel Kurulu ile Hukuk Dairelerinde görmek mümkündür. Bu iş yükü altında Yargıtay diğer ülke yargıtaylarına kıyasla, kendine özgü (sui generis) bir işleve sahip olduğu gözlenmektedir. Bu bağlamda Yargıtay Hukuk Genel Kurulu ile Hukuk Daireleri iş yükünün yıllar itibarıyla dağılımı aşağıda verilmiştir.

Yıllar	Geçen Yıldan Kalan	Yeni Gelen	Toplam (A)	Çıkan (B)	Kalan	(B/A) %
1986	42698	190667	233365	167996	65369	72.0
1987	65366	222685	288051	201532	86519	70.0
1988	86519	217353	303872	216923	86949	71.4
1989	86949	226182	313131	217311	95820	69.4
1990	95820	245582	341402	239374	102028	70.1
1991	102028	263623	365651	250056	115595	68.4
1992	115595	288059	403654	295333	108321	73.2

Çıkan (B) sütununda yer alan kararlardan "aidiyeti cihetiyle ilgili daireye" gönderme karar sayısının 56488 (% 19.1) olması adli bürokrasinin olumsuz bir göstergesini simgelemektedir. Bu olumsuz görüntünün giderilmesi için "Hukuk Daireleri Görev Klavuzunun" çıkarılması ile Yargıtay'da ön inceleme ve ayırma birimin oluşturulması yerinde bir tedbir olacaktır (2).

Yargıtay Hukuk Bölümünce son sekiz yıllık dönemde verilen kararların oransal dağılımı incelendiğinde oldukça ilginç gözlemlere tanık olunmaktadır.

1985 - 1992 Yılları İtibariyle Yargıtay Hukuk Daireleri ve Hukuk Genel Kurulunca Verilen Kararların Oransal (%) Dağılımı

Yıllar	Çıkan Dava	Onama	Bozma	Bir Bölümde Onama Bir Bölümde Bozma	Red	Geri Çevirme	İlgili Daireye	Yargı Yeri Belirtme
1985	163615	55.8	19.3	0.3	7.3	6.3	10.8	0.2
1986	166807	54.9	18.9	0.4	7.7	7.1	10.8	0.2
1987	200426	52.0	15.5	0.3	6.7	5.4	20.0	0.1
Hukuk Daireleri 1988	215856	59.5	16.0	0.4	7.4	6.2	10.2	0.3
1989	216614	58.8	16.4	0.3	8.2	5.7	10.3	0.3
1990	238703	58.7	16.5	0.3	8.4	4.5	11.5	0.1
1991	249382	59.4	14.8	0.2	9.8	5.1	10.5	0.2
1992	294550	50.7	16.5	0.3	8.0	5.3	19.1	0.1

- (2) M.T. YÜCEL. "Yargıtay ve İstatiksel Görünüm" TBB Dergisi (1992/2) s. 249.

Yıllar	Çıkan Dava	Onama	Bozma	Bir Bölümde Onama Bir Bölümde Bozma	Red	Geri Çevirme	İlgili Daireye	Yargı Yeri Belirtme
1985	1188	16.8	60.1	0.2	5.9	4.3	12.7	-
1986	1189	15.5	56.4	0.2	7.8	5.9	14.1	0.1
Hukuk 1987	1106	15.0	61.1	0.4	8.4	4.6	10.5	-
Genel 1988	1067	15.8	52.1	0.3	21.1	3.6	7.1	-
Kurulu 1989	697	22.8	44.6	0.5	12.9	6.3	12.9	-
1990	671	17.0	56.0	0.7	10.4	4.9	10.9	-
1991	674	19.1	55.8	0.5	10.4	4.0	10.2	-
1992	783	17.5	61.0	0.1	8.8	1.9	10.6	-

Son sekiz yıllık sürede hukuk dairelerince 48602 bozulan kararlardan yalnızca % 1.6'sında ısrar olunmuş ve Hukuk Genel Kuruluna gelen işlerden de yalnızca % 17.5'i onanmıştır. Hukuk Genel Kurulunca son sekiz yıllık onamaların ortalaması da aynı orandadır. Bu süre içindeki daireler onama ortalaması % 56.2; daireler bozma ortalaması ise % 16.7 dir.

Red ve geri çevirmelere ilişkin ortalamalar toplamı (% 13.6) ile ilgili daireye gönderme karar oranları ortalaması (%12.9) genel toplamının % 26.5 e ulaşması, Yargıtayın ne derece verimsiz çalışma konumunda olduğunu kanıtlar.

**Hukuk Genel Kurulu ve Hukuk
Dairelerinde Ortalama Yargılama Süresinin
Yıllara Göre Dağılımı**

(1987 - 1992)

		1987	1988	1989	1990	1991	1992
H U K U K D A İ R E L E R İ	HUKUK GENEL KURULU	126	61	58	61	55	70
	1. HUKUK	41	41	26	38	64	118
	2. HUKUK	34	39	76	85	37	28
	3. HUKUK	81	96	135	177	229	238
	4. HUKUK	43	62	100	172	258	311
	5. HUKUK	71	129	147	103	57	66
	6. HUKUK	82	64	22	8	10	24
	7. HUKUK	426	585	571	595	569	937
	8. HUKUK	2	19	87	138	180	335
	9. HUKUK	14	27	49	46	47	88
	10. HUKUK	7	29	51	64	132	219
	11. HUKUK	93	155	248	195	367	493
	12. HUKUK	226	195	148	137	149	125
	13. HUKUK	29	58	77	77	47	85
	14. HUKUK	240	259	198	118	101	190
	15. HUKUK	103	112	108	90	78	110
	16. HUKUK	243	329	247	211	203	297
	17. HUKUK	-	-	-	-	-	92
	18. HUKUK	-	-	-	-	124	48
	19. HUKUK	-	-	-	-	32	145
	20. HUKUK	-	-	-	-	2	147
	GENEL	129	144	149	147	153	192

Yukarıdaki tabloda yargılama süresi bakımından normalin çok üstünde sapma gösteren Dairelere ait davaların, ilk derece mahkemelerindeki ortalama yargılama süreleri de oldukça uzundur. Nitekim, 1991 yılı verilerine göre aşağıdaki dava türlerinin açıldıkları yıllara göre geçen süre ile ortalama süreleri olumsuz bir tablo görünümündedir.

1991 Yılında Karar Verilen Davaların Açılış Yılına Göre Oransal Dağılımı (%)

Dava Türü	1987 ve öncesi	1988	1989	1990	1991	M
Kadastro Tesbitine						
İtiraz	19.1	9.1	14.7	24.0	33.1	574
Men-i Müdahale	9.3	6.1	13.0	35.8	35.7	431
Tapu İptali	10.6	9.5	16.4	31.7	31.8	497
Tescil	5.8	5.15	10.3	26.7	52.0	315

M : Ortalama Yargılama Süresi (Gün)

Temel ilkeler ve strateji oluşturulması

Yirmi iki kez değişiklik yapılan hukuk yargılamasının anatomic ve fizyolojik olarak ne olması isteniyor sorusu ise, tasarımı ve strateji oluşumunu gerektirmektedir. Bu oluşumu takip eden aşamada ise şunlar saptanmalıdır: Bu amaca nasıl varılmak isteniliyor? Egemen olacak felsefe ve ilkeler ne olmalıdır?

Hukuk yargılamasına genel olarak bakıldığında aşağıdaki gereksinimler açıkça belirlemektedir:

Coğrafi konumu ve iş hacmi gerektirmeyen mahallerde mahkeme kurulması (Önerilen norm: "Coğrafi durum ve iş hacmi gözönünde tutularak bir mahkemenin kurulması, sayıca artırılması, bir mahkemenin kaldırılması veya yargı çevresinin değiştirilmesine Adalet Bakanlığının önerisi üzerine Hakimler ve Savcılar Kurulunca karar verilir.");

Toplumsal yaşamın kaçınılmaz uyumsuzluklarına adli yargılama dışında daha başka çözümlerin yerindeliliğinin irdelenmesi; sosyo-kültürel geleneklerden yararlanılması;

Hiçbir yüksek gaye-ilke gereği olmaksızın, hakimlere zaman süreci içinde verilen ve sayıları gittikçe artma eğilimi gösteren görevlerinden mümkün olabildiğince soyutlanması-bu görevlerin bir listesinin çıkarılması ve;

- * Mahkemelerin görev ve yetkisi ile oluşumunun insan unsurundan azami yararlanma amacıyla düzenlenmesi - Asliye ve Sulh ayrımının kaldırılması (3);
- * Yargıya nitelik kazandıracak, onu daha ileriye götürecek bir aksiyon içerisine girilmesi.

Hiç kuşkusuz, hukuk mahkemelerinin hızlı ve nitelikli bir şekilde işlemlerini ve adaletin gerçekleşmesini engelleyen hukuk kurallarını belirleme çerçevesinde;

1- Modern toplumun gereksinimlerini karşılamayan ve

2- Bazen yargılamayı uzatma amacıyla suistimal edilen veya başvurulmuş hukuk usulündeki ilke normlardan hukuk usulünün arındırılması ve taraflara özgü güvencelere dokunulmaksızın hukuk usulünün basit, daha esnek ve işler hale getirilmesi hedeflenmelidir. Bu doğrultuda mahkemeler, yargılamayı daha etkili ve verimli şekilde yönetme yetkisi ile donatılmalıdırlar (HUMK. 77. md.). İşte hızlı ve nitelikli yargılama süreci için hukuk usulüne egemen olabilecek başlıca ilkeler şunlardır (4).

Birinci İlke :

a) Normalde yargılama iki oturumdan fazla olmamalıdır:

1- Ön inceleme ve/veya oturum = hazırlık

2- Oturum = delil ikamesi, defilerin dinlenmesi ve mümkün olduğunda kararın verilmesi

(3) Bkz. DPT. Adalet Hizmetlerinde İyileştirmeler: Hukuk Eğitimi ve Hukuk Kuralları, Nisan 1991, s. 39.

(4) Council of Europe. Principle of Civil Procedure designed to improve the functioning of justice, Strasbourg, 1984.

Yeni olgular belirlenmedikçe veya istisnai ve önemli durumlar dışında ilke olarak talike yer verilmemelidir (5).

- b) Taraflardan biri tebligata karşın usul gereğini zaman sınırını içinde yerine getirmediğinde ona yaptırım uygulanmalıdır. Durumlara bağli olarak, bu yaptırımlar, usulü işlem-den yasaklanma, zarar tazmini, giderin karşılanması, para cezası ve davanın düşürölmesini kapsayabilir (6).
- c) Mahkeme tanıkları çağırabilmeli ve haklı bir nedenle oturma gelmediklerinde (para cezası, zararın tazmini v.s) yaptırım uygulayabilmelidir. Tanık gelmediğinde, onun ifadesi olmaksızın yargılamaya devam edip etmemeye karar verilebilmeli; delil ikamesi için modern araç ve gereçlerden örneğın telefon veya işitsel-görsel sistemlerden uygun durumlarda yararlanılmalıdır.
- d) Bilirkişilerin sorumluluğu düzenlenmeli; geçerli bir neden olmaksızın mahkemece tayin edilen bilirkişi raporunu verme veya geç verdiğinde kendisine uygun şu yaptırımlar uygulanmalıdır: Ücretinden indirim, masraf veya zarar tazmini mahkemece veya mesleki kuruluşlarca alınan disiplin tedbirleri.

İkinci İlke :

Tarafların yargılamayı kötü niyetle uzatması gibi "adil olmayan davranışlar" karşısında mahkemece derhal esas hakkında karar verilebilmeli veya para cezası, zararın giderilmesi veya usulü işlem-den yasaklanma ve özel hallerde avukatın yargılama giderini ödemesine hükmedilebilmelidir (7).

Üçüncü İlke :

Hakimler en azından ön duruşmada, mümkün olduğunda tüm yargılama süresince aktif bir rol takınmalı; özellikle,

(5) HUMK. 180, 195 ve 196. md.

(6) Harçlar Kanunu 12 md., HUMK. 163. md., Yargıtay 1. HD: 26.11.1974 tarih ve 9366/8888 sayılı karar.

(7) HUMK 418, 421, 422 ve 444. md., DPT. age s. 40.

hakim taraflardan gerekli açıklamayı isteyebilmeli; tarafların oturuma şahsen gelmelerini emredebilmeli; hukuki sorunları ortaya koyabilmeli; taraflar dışındaki bir kişinin menfaati söz konusu olduğunda delil talep edebilmeli; delil ikamesini kontrol; davaya ilgisi olmayacak tanıkları dışlayabilmeli; belli bir olguya ait tanık sayısını sınırlayabilmelidir.

ÖZET : Tarafların eşit işleme tabi olması kuralına saygınlık içinde yargılamanın süratle gelişmesi için mahkemenin en azından "ön duruşma"da aktif bir rol alması öngörülmelidir.

Dördüncü İlke:

Yasaca belirlenen özel yargılama yöntemi dışında yazılı ve/veya sözlü yargılama yapılabileceği en azından ilk derece mahkemelerinde, mahkemece belirlenmelidir.

Beşinci İlke :

Uyuşmazlıkların, elverdiğinde, mahkeme dışında; mahkemeye intikali halinde de yargılama öncesi veya sırasında dostane biçimde çözümlenmesine (uzlaşmaya) ağırlık verilmelidir.

Altıncı İlke :

Çekişmesiz kazaya ilişkin veya adli olmayan görevlerin adalete personeline veya başka kurumlara verilmesi gerçekleştirilmeli; özelde, çekişmesiz yargı usulü oluşturulmalıdır (8).

Yedinci İlke :

İlk derece mahkemelerde davanın özelliği gerektirmediğinde tek hakimli olması ilkesine devam olunmalı; Asliye

(8) Mahkemelerde aşırı iş yükünün ortadan kaldırılmasına ilişkin Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi Kararı ve Gerekçesi, *Yasa Dergisi* XII. Cilt Nisan 1989;

Ayrıca bkz. *İzmir Barosu Dergisi* Yıl 5, sayı 4, Ekim 1986.

Sulh Mahkemesi ayrımı kaldırılmalı ve metropol adliyelerde ihtisaslaşmaya yönelinmelidir.

Sekizinci İlke :

Yargılamanın anılan ilkeler doğrultusunda adaletin gerçekleşmesine verimlilik sağlayıcı şekilde katkısı bakımından avukatların rol ve önemi üzerinde önemle durulmalıdır (9).

Dokuzuncu İlke :

Davaların hızla sonuçlandırılması, kırtasiyeciliğin en aza indirgenmesi ve organizasyona dinamiklik sağlamak üzere elektronik destekli dava yönetimi öncelikle metropoliten hukuk mahkemelerinde gerçekleştirilmelidir (10).

(9) P. Calamandrei. **Procedure and Democracy**, New York University Press, 1956, p. 82.

(10) Council of Europe. **Integrated work stations in the legal sector and decision support systems**, Strasbourg, 1989.

**TÜRKİYE VE FRANSA 1990 YILI
ADALET İSTATİSTİKLERİ KARŞILAŞTIRMASI**

HUKUK MAHKEMELERİ	TÜRKİYE	FRANSA	ORAN (%)
NÜFUS	56.473.035	58.073.600	2.8
GELEN İŞ:			
ASLİYE HUKUK MAHKEMESİ	381.584	488.680	28.1
SULH HUKUK MAHKEMESİ	430.217	537.649	25.0
İHTİSAS MAHKEMESİ (**)	207.371	152.955	-26.2
TOPLAM	1.019.172	1.179.284	15.7
ÇIKAN İŞ:			
ASLİYE HUKUK MAHKEMESİ	432.115	463.075	7.2
SULH HUKUK MAHKEMESİ	423.213	506.154	19.6
İHTİSAS MAHKEMELERİ	235.282	577.222	145.3
TOPLAM	1.090.610	1.546.451	41.8
31.12.1990 TARİHİNDE GÖRÜLMEKTE OLAN DAVALAR			
ASLİYE HUKUK MAHKEMESİ	320.417	384.527	20.0
SULH HUKUK MAHKEMESİ	135.047	237.954	76.2
İHTİSAS MAHKEMELERİ	193.557	115.933	-40.1
TOPLAM	649.021	738.414	13.8
TEMYİZ EVRESİNDE VERİLEN KARARLAR (HUKUK)			
YARGITAY	239.374	18.613	-92.2
İSTİNAF	—	169.010	
TOPLAM	239.374	187.623	-21.6
HUKUK MAHKEMELERİNDE ORTALAMA YARGILAMA SÜRESİ (***)			
ASLİYE HUKUK MAHKEMESİ	293	285	-2.7
SULH HUKUK MAHKEMESİ	109	126	15.6
İHTİSAS MAHKEMELERİ	238	285	19.7

(**) FRANSA İÇİN İŞ MAHKEMESİ KURULUNA AIT VERİYİ GÖSTERMEKTEDİR.

(***) ORTALAMA YARGILAMA SÜRESİ GÜN BAZINDADIR.